

SAMUEL ÖDMANN

1750—1829

Teckning av Maria Röhl 1833

Kungl. Biblioteket

”Matchmakern” Samuel Ödmann

Gestrike, Helsinge och Gestrike-Helsinge Nations

inspektör 1808–1829

Torkel Jansson

Knappast någon medlem av Gästrike-Hälsinge nation har undgått att lägga märke till Samuel Ödmann (1750–1829), som i en kopia av det original som hänger i Teologiska fakultetens sammanträdesrum för närvarande möter den besökande i övre hallen i nationshuset. En märklig man, som i decennier låg nedbäddad på grund av en evig malariafrossa han ådragit sig vid en jakt i Roslagen, där han tjänstgjorde som präst vid tiden för franska revolutionen – att besöka honom där han låg piprökande var ett företag i sig; bland annat måste brev och tidningar värmas upp på kakelugnen innan de kunde lämnas till honom, liksom Nordstjärneorden, när han förläntes den. Kyla var för honom liktydig med en temperatur under +25 grader Celsius. ”Att bli förhörd i latin och hebreiska det gick väl an, men att gå in i Ödmanns rum, det var en pärs”, som en student en gång beskrev det, och uttrycket att räcka någon ”kalla handen” passar bra in på honom, eftersom ingen fick kyla ned honom genom ett aldrig så varmt menat handslag. Från detta läger skötte han som föreståndare för prästseminariet den praktiska utbildningen av dåtidens teologer, så det var en aldrig sinande ström av männis-

kor som fick uppleva en av Uppsalas mest excentriska personer tiderna igenom.

G-H är ju en av de tre nationer som, när nationsväsendet i början av 1800-talet undergick en påtaglig rationalisering, kom att omfattas av det dåvarande ärkestiftet,¹ och traditionen bjöd att till inspektörer över dessa skulle väljas en teologie professor. Dessutom hade rätt ofta och rätt länge Gestrike och Helsinge nationer haft gemensam inspektör, så när det krisade i nationslivet – alldeles som det krisade i nationen i stort i och med finska kriget och förlusten av Finland – hade han, som sedan 1808 var inspektör över båda, inget emot att dessa studentsammanslutningar slogs ihop till en. Enligt Paul Högberg, som för hundra år sedan skrev om den sammanslagna nationens första sextio år i Gestrike-Helsinge Nation 1811–1911, ”var han af helsingarne synnerligen uppbugen”.²

Kanske var han det av den enkla anledningen att han, smålänning (Växjöson) och Linnébeundrare som han var, i högsta grad formats av sin tid i Hälsingland, i den Dellbygd där också en Lars Landgren (”Lång-Lasse”, som skakade lössen ur församlingspälsten, och sedermera blev biskop i Härnösand) och en Nathan Söderblom

(världsekumenikens fader) skulle tampa med, och delvis fostras av, en allmoge som visste vad den ville.³ Som bekant hör de sistnämnda också till nationens märkesmän och finns förevigade i vår konstsamling. I inledningen till utgåvan av Samuel Ödmanns Hågkomster från hembygden och skolan samt Prosten Lenæus i Delsbo och hans församling på 1760-talet och Erik Gustaf Geijers Minnen (1962) erinrar också litteraturvetaren Magnus von Platen om att Carl Jonas Love Almqvist, en av våra första realister, ”betygat sin tacksamhet” gentemot honom, och det är också rätt uppenbart att denne min föregångare i ämbetet som inspektor också inspirerat min föregångare på den professur jag innehar, den just nämnde Erik Gustaf Geijer. För den i det tidiga 1800-talet frambrytande romantiken hade Samuel Ödmann med andra ord inte mycket till övers: ”Jag är långt efter mitt tidevarv”, som han själv uttryckte det, ja, han står vår egen tid betydligt närmre än han står dem som företrädde denna uppfattning – därtill var han i den turbulenta tid han levde pacifist och avogt inställd till det ortodoxa prästerskap som gjorde vad det kunde för att stoppa de styvsinta hälsingarnas läseri. Jag anser att det i detta nationssammanhang är intressantast att följa hur Ödmann själv upplevde den tid han tillbragte i Hälsingland och i så hög grad påverkades av.

Den första resan dit upp gick, som rubriken till Ödmanns text ju redan avslöjat, till den närmast legendariske prosten Knut Nilsson Lenæus – av ärkebiskop Benzelius kallad ”biskopen i Delsbo” –, vars namn odödliggjorts av hans märkliga verk Delsboa illustrata (1764, omtryckt ett otal gånger), som bör nämnas vid sidan av ett trettio år tidigare – och av G-H nation långt senare utgivet – arbete, hudiksvallaren

Olof Bromans Glysisvallur, i vilket, som bekant, också rätt märkliga historier möter en läsare (för att förtäta det hälsingska kan nämnas att Lenæus var elev till den hetlevrade Olof Celsius, Sveriges förste bryolog – mosspecialist – och farbror till Anders med termometern).

Till resällskap hade Samuel Ödmann i Uppsala valt ut en hälsingestudent, som på olika sätt skulle hjälpa honom fram. Målet var en lagmansfamilj i Delsbo, där han för att tjäna pengar skulle verka som informator för barnen. Färden, som inleddes strax före jul, började rätt bedrövligt. De pengar som utlovats i Gävle uteblev – de fick, som han skriver, ”leva på hullet” i den förfärliga kölden – och det ekipage de färdades i gick sönder, men ”på Tönnebrohed, som är märkvärdig av den salige Stefans mord”,⁴ möttes de av en bonde som tog dem med till Skog. ”Vi hade på 24 timmar icke åtnjutit det ringesta; men min reskamrat sade, att sedan vi hunnit till Hälsingland, skulle gästfriheten försörja oss. Det lyckades”.

Reskamraten såg till att de kom in hos för honom idel bekanta. Som regel handlade det om besök i prästgårdar, där han friskt kokade ihop hälsningar till pastor loci från än den ene, än den andre professorn i Uppsala,⁵ men i Bollnäs vågade han inte dra vilka valser som helst inför doktor Noræus, varför han i stället letade upp en ”hederlig klockare”, som han lyckades övertyga att han var släkt med, och när ”genealogien blivit riktigt uppgjord”, fick de sig ett skrovsmål ”och tillräckligt julöl”. I Hanebo hade det dessförinnan gått raskt undan, men de ”läto dock övertala sig att taga en god middag”. I Undersvik hade det hos komminister Södervall varit ”ett alltför stort avsteg från sannolikhet” att hälsa från en professor, så där valde Ödmanns vän att i stället prata latin med Herrens tjänare,

som gärna ville visa att han inte glömt sina kunskaper i det normalt döda språket. Humorn hos Ödmann är inte att ta miste på, och jag misstänker på goda grunder att studenterna, när de besökte honom i den kvava sängkammaren, ofta hade en trevlig stund med sin inspektor – trots värmen och pipröken.

När Ödmann så sist och slutligen julafton 1768 klev in hos Lenæus i Delsbo, var det över tröskeln till en lantprost, hos vilken han inte väntat sig finna den litteratur som där stod uppställd runt väggarna. Adertonåringen blev, skulle det väl heta i dag, heltänd på både det ena och det andra, och ville genast låna en bok om det så exotiska Kina av Linnéärjungens Pehr Osbeck, men det blev kalla handen: ”Ni bör”, inföll Lenæus, ”först lära känna den ort, varest I vistas”, varför han i händerna på Ödmann, inte helt oväntat, stack – Delsboa illustrata, en bok som ingen mindre än Gjørwell till författarens förtret sågat i en kritisk artikel (det akademiska umgänget var med andra ord även på den tiden stundom rätt surt). Även Samuel Ödmann fann stilen gammaldags och tung, men det hela berodde enligt honom inte minst på att Sven Bælter (som också hänger på en av väggarna på G-H) sänt ut en massa konstiga frågor om förhållandena i socknarna runt om i landet, ”vilka ej kunde annorlunda besvaras”.

När nykomlingen återlämnat lånet och igen försynt bad att få låna boken om Kina, blev det åter nobben, varpå Lenæus vyer dock vidgades från Dellbygden till riket: ”Ni bör först känna edert fädernesland!”, varpå den unge studenten fick med sig ”Linnæi resor”. Både Lenæus och den store botanisten, vars favoritelev Samuel varit, var för övrigt stolta över att bara en bokstav skilde deras namn från varandra, och Delsboposten delade också den småländ-

ske landsmannens intressen; bland annat undervisade han sockenborna i ”hushållningen, till förekommande av den skada nattfrosterna åstadkommo”; tankarna går till den långt senare Runeberg – Almqvists gode vän – och hans realism i skildringarna av Saarijärvi; ”Kvinna, kvinna, den blott tål att prövas, / som en nödställd nästa ej förskjuter. / Blanda du till hälften bark i brödet, / ty förfrusen står vår grannes åker!”.

När den unge mannen så tuggat sig igenom denna svenska materia, fick hans drömmar inte fly till Kina utan att han dessförinnan tillägnat sig en annan Linnéapostels verk, nämligen Pehr Kalms skildringar av Nordamerika. När så Ödmann förklarar sig vilja studera till präst, blev det slut med utlåningen av reseskildringar – nu vore det dags att ”tänka på solidare saker”, inte minst fyra hundra ”svåra ställen i Gamla Testamentet” – som faktiskt roade honom mycket. Säkert var denna undervisning minst lika trevlig och givande som gymnasiet i Växjö, där han enligt egen utsago startade sina studier med ”latin, katekes, glosor och stryk”. Lenæus njugghet vad gällde att låna honom reseskildringar kompenenserade han, som aldrig varit längre norrut än Delsbo och söderut än Vislanda, senare i livet med att skriva om och översätta andras arbeten om de mest avlägsna länder och trakter – Kamtjatka, Indien, Sahara, det nordamerikanska Arktis etc. Därtill publicerade han sig flitigt på teologins och botanikens område, och han finns fortfarande med i Svenska kyrkans psalmbok, bland annat med den så kända passionspsalmen ”O huvud blodigt sårat, / av hån och smälek höljt” (som författaren till dessa rader spelade på flöjt en långfredag i Ramsjö kyrka i slutet av 1950-talet; föga kunde någon då ana att jag skulle få bekläda samma ämbete på nationen som Ödmann).

Stackars Samuel hade, som läsaren förstår, inget att sätta emot denne åttioårige kraftkarl, vilken redan som ung student "varit så handfast, att man icke vågade reta hans sinne". Kraft hämtade Lenæus genom att med början klockan fyra om morgonen under ett par timmars tid dricka kallvatten (när kylan var som strängast, frös det till is på väg från brunnen i den mässingskruka han använde), varpå "han tog sig en pipa tobak". Efter middagen fylldes samma kruka med öl, som han satt och smuttade i sig till klockan sex om eftermiddagen, och om det var extremt kallt, kompletterades detta med "en kopp kaffe, men utan socker". Han jämrade sig ofta över att denna bespisning inte bestods honom, när han bevistade de så pratglade frihetstida riksdagarna. På bondbröllop åt och drack han sådana mängder "att man därmed kunnat förgiva [förgifta] själva den trojanska hästen". Lenæus dryckesvanor var emellertid inget Samuel Ödmann tog till sig, då han ansåg det vara idiotiskt att vissa perioder vara "mentalt bortkopplad".

Att religiöst fritänkeri, eller andligt sökande i en auktoritär miljö, präglat inte minst Hälsingland, där en av överheten svårkuvad allmoge inte varit någon ovanlig företeelse, är sedan gammalt allomvitnat, och Ödmann visste att berätta om även sådant. Tunborgianerna, som kom från Svegstrakten i det närbelägna Härjedalen, var varken herrnhutare eller pietister, men de skilde sig från dem som sällade sig till "ogudaktiga sällskap", de föraktade inte gudstjänster och sakrament (alltså dop och nattvard) – deras väckelse var i allo "lagisk" – men de kom samman och läste andliga skrifter, "i stället att annan ungdom strök då omkring och gjorde oanständiga nattbesök". I detta fann Samuel Ödmann inte något som borde leda till förföljelse,

och han citerar i sina minnen vad en soldat hade att säga efter att ha blivit pryglad för att ha tagit del i en sådan sammankomst: "Lovad vare min Gud, att jag endast straffas för kärlek till hans ord!"

Uppsalastudenten går i detalj in i hur det kunde gå till, när styrande och styrda, stat och samhälle stötte samman vad gällde rätten att komma samman och finna fram till livets innersta mening, och "då svarade en ur hopen: Men om vi gå tillhopa att supa, svärja och hora, därpå talar ingen". Det hela lugnade ned sig, de självtänkande religiösa blev färre, "men i stället tilltogo hordom och stölder, så att Delsbo nu är ökad för snart sagt den skamligaste församling i orten". Vad det, som jag ser det, hela tiden – kanske än i dag – handlat och handlar om är att olika kulturer, sydsvenska och norrländska, hemmavid ständigt mötts, och då kanske inte minst i Delsbo, där, som bekant, också så småningom "länsman försvann". Den unge Samuel var en av de första att uppmärksamma detta.

Den utifrån kommande informatorn skildrar detaljerat hur det gick till när ungdomarna sökte sina livskamrater, och hans berättelse skiljer sig avsevärt från Tunborgianernas. Alla nätter mellan söndag och måndag gick socknens pojkar, "såsom det kallades, på ligg", vilket innebar att en och samme dräng kunde göra besök hos flickorna runt om i bygden tio gånger per natt. Gud nåde den som ens vågade sticka handen in under filten, som täckte flickan ända upp till halsen i de året om oeldade "pigebodarna" – tankarna går osökt till ishotellet i Jukkasjärvi –, som fanns vid varje större gård. Där låg husets alla tjänsteflickor, som kunde vara många till antalet, "med rum för en dräng mellan vardera", och "den, som vågade någon oanständighet, blev ofta utkörd med alarm och alla

flickorna gjorde cause commune såsom för tutamen inculpatæ tutelæ”, dvs. för att värna ett okränkthet skydd.

Det hör till historien att Samuel själv fick pröva på detta – varvid en piga gjorde stora ögon åt de blanka knappar han bar till sina kläder. När det hela var över, sjöng drängarna ”åtskilliga oanständigheter, som dem emellan besvarades”, men det var inte alldeles lätt för den unge smålänningen från Uppsala att hänga med i hälsingedialekten – det enda han förstod var att flickorna å det allvarligaste varnades för studenter. Jag tror att Ödmann, när han skrev detta, var mäktigt stolt över att han lyckats bli gift i Delsbo, även om det var med lagman Svante Myrins dotter Elisabeth, där ett andra hem för dem blev Charlotteberg, ”herrgår'n i Delsbo”, så uppkallad efter Myrins maka och fortfarande intakt bevarad.

Samuel imponerades av vad han upplevde som jämställdhet i det norrländska samhället, vilket inte minst avspeglade sig i att alla bar identiska dräkter: ”Man kunde icke uppspåra den ringaste åtskillnad”, alla var ”lika klädda till minsta tråd”. Och han gjorde läsaren uppmärksam på att alla socknarna, då som nu, hade olika dräkter – när man kom till grannorten, tyckte man sig vara ”i ett annat rike”. Men alldeles lätt att komma in i sockengemenskapen, särskilt de unga flickornas, och alla de ceremonier han därvidlag iakttog var det inte. Vad de sysslade med upplevde han som ”ett halvt frimureri”, ståndspersoner skulle inte göra sig besväret att ens försöka, och ”infödda bondsöner, som studera, äro de enda som admitteras, dock med någon förbehållsamhet”. Han skildrade också hur drängar och gifta män vid bröllop rituellt klädde upp varandra – själv ”eklipserade”, dvs. försvann, han med svansen mellan

benen ut genom en dörr, när drängarna efter väl förrättat värv började sjunga segersången. Jag tror, som sagt, att G-H:s blivande inspektör var riktigt stolt över att ha fått vara med om allt detta – och jag tycker att vi i dag skall vara glada och tacksamma, kanske rent av stolta, över att någon av de våra i samtiden gav oss ett dokument i en så realistiskt hållen ton som detta prov på tidig folkloristik.

Samuel Ödmann ägnar de sista styckena åt Lenæus hustru, som var en ”hederlig och rask prästgumma av äkta slaget” – hon liknar inte så litet fru Lenngrens samtida pastorska i ”Grevinnans besök”, även om krusidullerna för den obefintliga högadeln fattas i den hälsingska miljön. Efter att ha fött ett av deras barn sade hon åt maken, när han tilläts komma in i förlossningsrummet och samtidigt råkade bläddra i en kalender, att ”Räkna icke i almanackan. Du minnes väl tiden, då du kom hem med riksdagsbeslutet!”, som uppenbarligen infallit nio månader tidigare. Kanske minner det ännu mer om Anna Söderbloms småkärva kommentar till Nathan, när han ständigt pratade om att han alltid hade psalmboken i bakfickan: ”Det vore bättre att ha den i minnet!” (där den inte slete ut byxyget).

Sammanfattningsvis vill jag mena, att Samuel Ödmann inte kan ha känt sig främmande bland de ynglingar han under lång tid hade ett huvudansvar för i Uppsala. På gamla dar författade han, där han låg nedbäddad på Svartbäcksgatan, en realistisk skildring av hur det var att som ung, tillsammans med en annan spjuver, fara norrut och möta en i stora stycken annorlunda värld, som han skildrat med mycken insikt och minst lika mycket kärlek. Hans kärlek till vår landsända och vår nation blev väl heller inte mindre av att han i Delsbo fann sin livskamrat Elisabeth, som dock aldrig

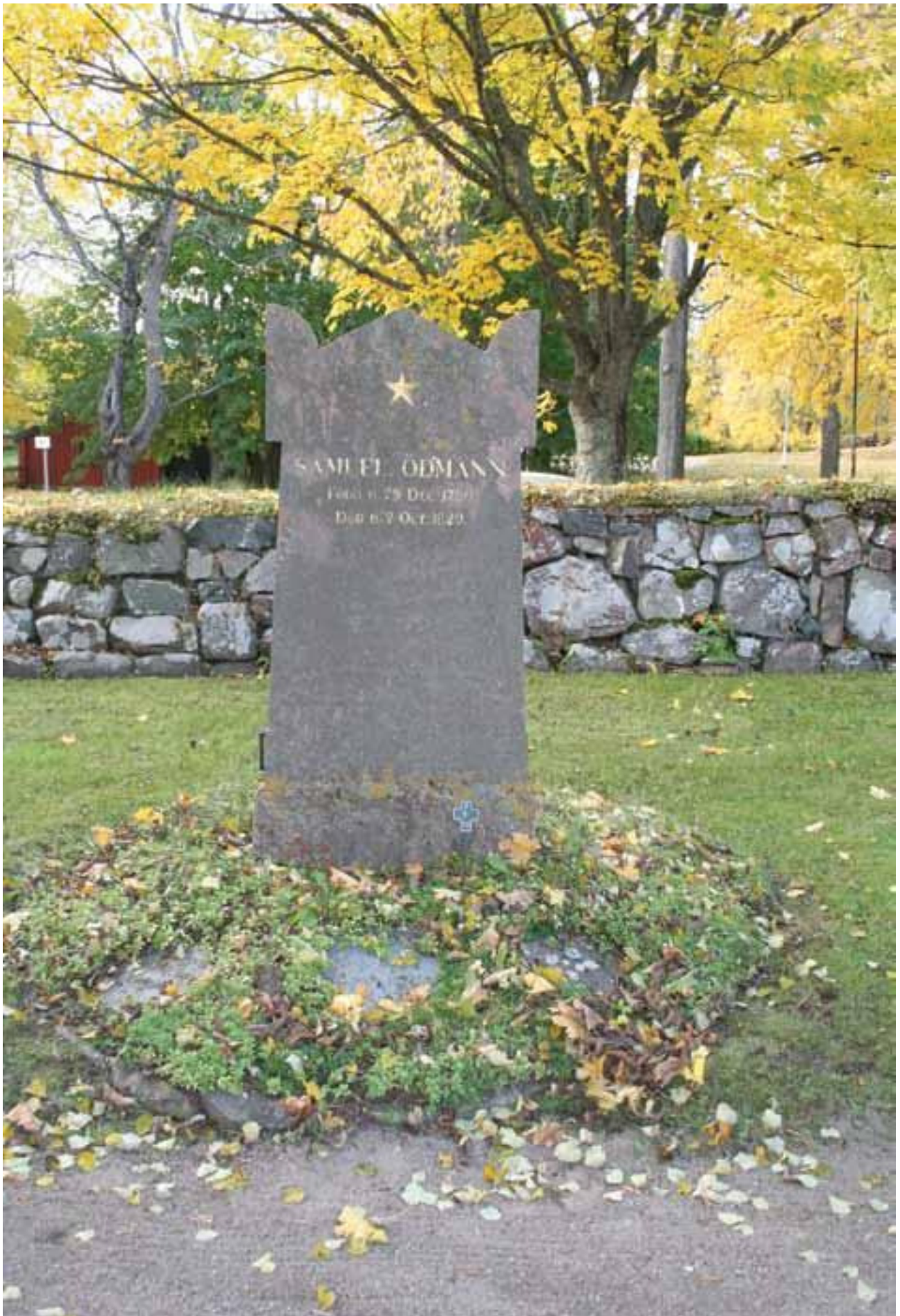
fick uppleva hans inspektorat, då hon gick ur tiden redan 1805. I värmen, pipröken och bland alla studenterna, som kom till honom för att hålla landskap och andra sammankomster under så nära ett kvartsekel därefter, bistod honom tappert in i det sista den dövstumma dottern Catarina Charlotta, som jag vill att vi också minns, när tvåhundraårsminnet av att de båda, i grunden ganska olika nationerna slogs samman.

Källförteckning

- Denna skiss stödjer sig framför allt på följande (i kronologisk ordning):
- Artiklar om Samuel Ödmann i Nordisk Familjebok, i såväl 1800-talsupplagan som den så kallade senare Uggleupplagan.
- Gestrike-Helsing Nation 1811–1911, Uppsala och Stockholm 1911.
- Wijkmark, Henning, Samuel Ödmann, Uppsala 1923.
- Samuel Ödmanns skrifter och brev. Med levnadsteckning och kommentar, 1–2, Uppsala 1925.
- von Platen, Magnus (red.), Samuel Ödmann. Hågkomster från hembygden och skolan. Prosten Lenæus i Delsbo. Erik Gustaf Geijer. Minnen, Stockholm 1962.
- Grönberg, Kjell, Bra åt Delsbo, Delsbo 1997, (red.), Delsbo socken ålder och värde, Delsbo 2004

Noter

- 1 Som de flesta känner till står fortfarande Stockholms nation som nummer ett, Uplands som nummer två och vi som tredje nation – varefter Östgöta kommer som nummer fyra, då den nationen täcker in "rikets andra stift", dvs. Linköpings, varefter de övriga nationerna redovisas i ett slags ecklesiastiskt fallande skala.
- 2 Det bör tilläggas att han också 1806–23 var inspektor över Fjärdhundra nation (senare uppgången i Uplands) och en kort tid strax före sin död över Smålands, 1828–29.
- 3 Den ville också, när Landgren gått ur tiden, få honom begravd i Delsbo, så att sockenborna skulle ha honom med sig på den yttersta dagen.
- 4 I dag står, som i vart fall många hälsing känner till, en minnessten över detta vid Själstuga.
- 5 I Nordisk Familjeboks "Uggleupplaga" i tidigt 1900-tal framhålls att "litterärt sett står prästhuskildringen utomordentligt högt".

Samuel Ödmanns grav på Gamla Uppsala kyrkogård.